

**ORD. PROF. FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN İLMÎ HAYAT
VE FAALİYETİNDEKİ FELSEFİ CEPHEYE
UMUMÎ BİR BAKIŞ**

NECATİ AKDER

Umumî Felsefe ve Metafizik Profesörü

Sayın Prof. Fuad Köprülü'nün ilmî hayat ve faaliyetindeki felsefi cephenin tahlilini konu ittihaz etmekle, çetin olduğu kadar paradoksal telâkki edilebilecek bir problem seçmiş olduğumu müdrikim. Kısa bir makale çerçevesinde ortaya hiç ele alınmamış böyle bir mesele atmanın tehlikesini artıracak ciddî bir itiraz hazırdır : felsefeye ve felsefeciliğe karşı dikkat ve ihtiyat tavsiye etmiş olan üstada, indîlikle vasıflandırılacak, bir takım kanaatler isnad etmek ihtimali vardır.

Bu tehlikeyi iki mefhumun zıtlştırılmağa vardırılmış hususiyetlerine temas ederek önleyebiliriz. Edip ile edebiyatçı arasındaki ayrılığa mümasil bir farkın filozofu felsefe hocasından temyiz etmemize medar olması mümkündür. Fakat o anda Ahmet Haşim'in Piyale mukaddimesinde edip ile edebiyat hocası farkına dair yaptığı hiciv hatıra gelir. Bilindiği gibi, rahmetli Haşim'e göre sanatkârın çok sevimli çehresi yanında metin şerhçisi tatsız, sevimsiz bir tiptir. Bu hükmün mübalâğası aşikâr olsa bile, ihmal edilemeyecek bir hakikat hissesi taşıdığına bazı misaller getirilebilir. Aynı misaller felsefeyi yapanlarla satanların farkı bakımından da tekrarlanmak caizdir. Hele o misaller, matematik bilmeksizin matematiğin öğretim usulünden demvuran terbiye mütehassıslarını hatırlatabilecek tarzda, ilim veya sanata kılavuzluk etmeye kalkışmış felsefe ispekülasyoncularının hüküm sürdükleri sahaya bir göz atılınca, büsbütün ibret alınmağa elverişlidir. Hiçbir ilimde behresi yokken ilimler felsefesi, hiçbir ciddî sanat formasyonuna malik değilken, sanat felsefesi yapmak merakının revaçlandırılabilirdiği zemin ve zamanlarda, felsefe, filozof mefhumlarının şüphe ve istihfaf davet etmesine şaşılmamalıdır. Böylece Prof. Fuad Köprülü'nün felsefe ve onun mümessilleri önünde ihtiyar ettiği ihtiyathkâr tavra pek âlâ akıl erer. Esasen bu ihtiyat hakiki filozofların durumlarına da uygundur. Sokrat ve Eflâtun sofistlerle az mı mücadele etmişlerdir? Kant, felsefe ile filodoksi aykırılığına az mı ilgilenmiştir ?

Şu halde, felsefe ilmin kendi metodolojisi ile ciddi bir hesaplaşması, o hesaplaşma sonunda yöneldiği sentetik bir izah muhassılası gibi tarif edilirse, bu metodolojiyi kullanmaya ve o neticeyi çıkarmaya kabiliyetli olanların mukadder bir meşgalesi sayılmak gerekecektir. Gökalp ile

beraber "felsefe keşfolunmuş bir sürü malûmatın mecmûu olmayıp bu malûmatı lâyenkatîğ keşif ve ıslah eden usullerden ibaret" telâkki edildiği, filozof adı "başkalarının bulduğu hakikatleri terkip ve tensik edenler"e değil, bilâkis "hakikatin taharrisi usulünü bilenler"e izafe edildiği takdirde, felsefe ve filozofluğun panayıp çığırtkanlığı olmadığı teslim edilir. Ancak bu ölçü ile Köprülü ayarında bir âlime, eserlerinin felsefî cephesinden bahsolunarak, tazim vazifesi ifâ olunabilir. Bu noktayı kaydederek takip edilecek plânı da tesbit eylemiş oluyoruz: önce, Prof. Fuad Köprülü'nün usul telâkkisine hâkim olan felsefî doktrini karakterlendireceğiz; sonra, düşünce sisteminin o usul anlayışı ile mütenasip olarak temsil eylediği felsefî muhassılayı belirteceğiz.

I.

Profesör Fuad Köprülü'nün usul telâkkisi, o telâkkiye kendisini sevk etmiş bulunan bir hazırlık devresinde ve o devrenin şartları ile temellenmiştir. Bu devre, inceleyebildiğimiz eserlerine göre, 1325 (1909) ile 1329 (1913) arasındadır. 1908'de ilân edilmiş olan ikinci meşrutiyet kendisini, birçok genç istidatlarla birlikte, fikir ve hayat münasebetini düşünmeye yöneltmiştir. Böylece 1911'de Selanik'te çıkan "Genç Kalemler" dergisinde *Teni Hayat ve Teni Kıymetler* makalesi ile siyasî ve içtimaî inkılâpların münasebetini inceleyen Ziya Gökalp'e tesadüf ediyoruz. Gökalp'e göre bir idare mekanizmasının hükümete tatbiki olan siyasî inkılâp mekanik bir hadisedir. Eski hayatı beğenmiyerek yeni bir hayat ibdâna yönelen içtimaî inkılâp ise organik bir hâdisedir. O halde, organik bir hadisenin mahsulü olmıyan siyasî inkılâplar geçici kalmaya mahkûmdur. Siyasî inkılâbın içtimaî bir inkılâba timsal yahut vesile olması için, eski nizamı değiştirecek yeni hayat şartlarının esasları tespit olunmalıdır. Bu da, siyasî bir program meselesi değil, ilmî bir usul meselesidir. Yeni hayatın usulü "hayatın her safhasına ait muhtelif kıymetler"i, "muhtelif müteharriler tarafından hususî eserlerde, monografilerde tetkik" etmiye inhisar eylemlidir.

Genç Fuad Köprülü'nün Fecr-i-Âtî kütüphanesi adına basılmış *Hayat-ı Fikriyye-Tettebbuat-ı Felsefiyye* ve *Edebiyye*'sinin 1325 tarihli önsözünde bu hükme muvazi mütalâalar belirmektedir. Köprülü'nün nazarında da "heyeti içtimaiyyemiz bekayı siyasîsini temin için nasıl bir ihtilâli necip ikama mecbur olmuş ise, bugün ondan daha ziyade bir inkılâbı fikrî ve içtimaî icrasına da mecbur"dur. "Terekkiyatı felsefiyyenin terekki'i cemiyatı mucip olduğunu Auguste Comte ve Stuart Mill ile birlikte tasdik ve iddia eden Alfred Fouille'nin hükmü yerindedir: "Nazariyyatın keşfettiği ekalîmi cedidei fikriyyeyi ulûmı amelîyye küşâd ile istinbâtı fevaid eder. Yek nazarda nazariyyat ve amelîyyata en uzak zannolunan nazariyyatı felsefiyye o tatbikatın sırrını, esasını muhtevidir." Bundan şu iki netice çıkar: (1) İlim hayata rehber olmalıdır; (2) "Bir devrin hayatı hissiyye ve il-

miyyesinin en mükemmel bir mâkesi olan edebiyat, her yerde olduğu gibi, bizde de hayatı fikriyenin derecesi ile müteriasiben "mülâhaza edilmelidir. Ondan dolayı Köprülü, eserinin birinci kısmında İtalyan pozitivist filozofu Roberto Ardigo'yu inceleyerek, ilkin müsbet ilim zihniyetini terviç eylemekte, sonra böyle bir zihniyetin tatbikatı sıfatıyla, Georg Brandes ve İskandinav edebiyatını, Catulle Mendes ve Parnasse şairlerini, Villiers de l'Isle-Adam ve François Coppee'yi tahlil eylemektedir. Ardigo'nun seçilmiş olmasına sebep, İtalya'nın Rönesans için Bruno, Galilee ve emsaliyle beşik teşkil etmiş olması, Türkiye'nin de bir içtimâî Rönesans durumuna girmiş bulunmasıdır. Yalnız artık Türk Rönesans'ı, müsbet ilim şuuru ile başarılmak zarurîdir. Ardigo ise, pozitivist felsefenin Auguste Gomte, Renan, Taine, Darwin, Spencer, Strauss, Wundt gibi Fransız, İngiliz ve Alman mümessilleri yanında bir İtalyan mümessilidir. Ayrıca Ardigo, papas mesleğinden gelerek müsbet ilme geçmiş olması itibarıyla, teolojik zihniyetten lâik ve ilmî zihniyete intikalin müşahhas örneğidir. Türkiye de teolojik zihniyet ve teokratik rejimden müsbet ilim ve lâik rejime doğru ilerlemektedir.

Bu kitaptan iki yıl önce yayınlanmış olan, Gustave Lebon'dan tercüme edilmiş *Ruh-i-Siyaset ve Müdafaa-i-İçtimaiyye* (1326) ve *Ruh-ül-Cemaât* (1327)'nin seçilmesine de aynı his ve kanaatin müessir olduğu tahmin edilebilir. Zira Gustave Lebon birinci eserinde "mabutların tarihi sevk ve idare ettikleri zaman"m geçmiş olduğuna, insan cemiyetlerini sevk ve idare etmek için önce o cemiyetlerin tarih ve psikolojisini kavramak gerektiğine dikkati çekmektedir.

Böylece umumî surette ortaya konulmuş olan felsefî bir görüş ile karşılaşırız. Bu felsefî görüş pozitivisttir. Şimdi onun teferruat meselelerine tatbikini tekeffül edecek saha ve usulü tayin etmek lâzımdır.

Fuat Köprülü'de 1328'den itibaren bu saha ve usulün ilk belirtileri göze çarpıyor. Türk Yurdu'nda Çağatay edebiyatına, Yunus Emre'ye dair yayınlamaya başladığı ilk monografiler kendisinin edebiyat tarihi istikametine yönelmiş olduğunu açıklamaktadır. Fakat bu yöneliş tek taraflı ve dar bir tahlilcilik olmaktan tamamıyla farklıdır; ve daima felsefî bir kavrayışla müterafik bir seciyeye sahiptir. Gökalp'in aynı mecmuada tefrika edilen "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" etüdünün yanı sıra Köprülü "*Türklük, İslâmlık, Osmanlılık*" meselesine bir makale tahsis ettiği gibi, Bergson felsefesinin yaratıcı tekâmül ve hayat hamlesi doktrininden bahsâçarak aradığı metodolojinin felsefî temellerini yoklamaktadır. Nihayet, 1329'da, Celâl Sahir'in çıkardığı "Bilgi" dergisiyle yayınlanan "*Türk Edebiyatı Tarihinde Usul*" makalesi bu metodolojinin felsefî temel ve çift istikametini tesbit etmiştir. Makalenin birinci kısmında tarih metodunun felsefî postulat ve nazariyeleri münakaşa edilmekte, müteakip kısmında bunların tarih ve edebiyat ile münasebet ve uygunlukları işlenmektedir. 51. sayfalık etüdün sonuna dercedilmiş olan bibliyografyanın man-

tık, metodoloji, felsefe tarihi itibarıyla ihtiva ettiği unsurlar bugün bile mantıktan anlar geçinenlerin müstağni davranamayacakları bir ilmî malmeye fihristidir. Aynı dergide "*Tarih ve Müverrihler*"imize tahsis olunmuş tahlil, birçok tarih ve edebiyat hocalarının öğrenmeye muhtaç oldukları hakikatlerle doludur. 1913'ten büyük Türk inkılâbına kadar devam etmiş olan bu çok hamleli ve hummalı devrenin teşhis ettiği ilim doktrinine, tarih ve edebiyat tarihi gibi çift cepheli istikameti ile, sosyolojik pozitivism tabir ediyoruz. "*Aşık Edebiyatının Menşe ve Tekâmülü*"ne, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*"a., "*Anadolu'da İslâmiyet*" e dair araştırmaları, birer ehemmiyetli merhale olmak üzere, *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, *Millî Tetebbular Mecmuası*, *Yeni Mecmua*, *Türkiyat Mecmuası* ve daha birçok dergi ve gündelik gazetelerle, yahut *Türkiye Tarihi*, *Türk Edebiyatı Tarihi* gibi müstakil kitaplar halinde, yayınlanmış eserleri *Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu'na* ait tezine, *İslâm Ansiklopedisindeki makalelerine* doğru gelişen ilmî âbideler dizisidir. Böylece, üstadın usul telâkkisine felsefî bir zemin tesviye etmiş olan hazırlık devresinin ulaştığı ilim doktrini ve metodoloji safhasını özetliyerek, o safha ile mütenasip surette yöneldiği, felsefî muhasılaya yaklaşmış oluyoruz.

II.

Bu sistematik safhanın temsil eylediği dâva, edebiyatı tarihî gelişme merhalelerine göre, içtimaî bir müessese olarak, sosyolojik pozitivism ölçüsü ile, tahlil ve izah etmesi bakımından bir millî hars problemi manzarası altında ortaya çıkmaktadır. Gökalp'in sadece sistematik surette, umumî içtimaiyat ve millî içtimaiyat kadrolarına ayırarak bir hars-medeniyet korelasyonu şeklinde izah ettiği problem, Fuad Köprülü'nün mesâisiyle, zengin muhtevalı bir bünyeye kavuşmuştur; ve Gökalp'te bir çatışmaya sürüklendiği iddia edilen hars-medeniyet münasebeti, ferdî şuur ile içtimaî vicdan münasebetine tatbik olunarak, tasvir edilebilecek bir duruma sokulmuştur. Nasıl cemiyet ancak fertleriyle meydana gelmiş bulunuyorsa, medeniyet de, Gökalp'in izah ettiği gibi, millî harslerin toplanması ile meydana gelmiştir. O halde millî harsin medeniyet ailesindeki mevkii, ferdin cemiyetteki mevkii ile mütenazırdır. Ferdin kendisini temyiz ve ifade etmek bahanesiyle, tâbi olduğu tabiat ve mensup olduğu cemiyetten çözümlenerek, sübjektif dünyasına kapanması marazî bir şeydir. Fakat bunun zıddı da aynı veçhile marazîdir. Hiç değilse, içtimaî tekâmülün iptidaî safhasında normal olan bir durumun mütekâmil bir safhasında, kalıntı kabilinden, devamıdır. Modern cemiyetlerde fert içtimaî tesanüt adına ezilmek şöyle dursun, bilâkis kendisini cemiyetle muvazeneli bir işbirliği içinde kabul ve ifade eylemektedir. Bu işbirliği herkesçe muteber umumî kaide ve değerlerle kefaletlendirilmiştir. İmdi her cemiyetin maşerî (kollektif) hususiyetleriyle mütenasip olan harsî hayat ve şuur diğer cemiyet ve milletlerin hayat ve harsleriyle muvazeneye girmelidir. Bu muvazene-

nin bozulması millî hars veya medeniyet hesabına, yahut aynı zamanda her ikisi aleyhine, bir buhran alâmetidir; ve iki türlü olabilir. Ya medeniyet zümresinin kaide ve ölçüleri içtimaî bir ferdiyet olan insan topluluğunu harsî hürriyetinden tecrit edencesine ağır basar; yahut harsî zümre medeniyet ailesinin ölçü ve kaidelerini hiçe saymaya kalkışarak bir marazî bencillğe uğrar. Birinci vaziyet de, ümmet veya modern insanîyet telâkileriyle mütenasip olarak, iki türlü tezahür edebilir. Birincisi mazimizde cereyan etmiş bir keyfiyettir. "Ecdadımız iptida İslâm medeniyeti dairesine girdikleri zaman millî harslarını hakir görmüşler, millî şahsiyetlerini İslâm medeniyeti içinde eritmişler"dir. İkincisi, bugünkü muasırlaşmak hareketi vesilesiyle belirmiştir. "Asrî medeniyet dairesine girmek isterken, aynı yanlış yola gitmek tehlikesi" tekerrür eylemektedir. Türk içtimaî tarihi, mazide uğradığı buhranın zararlarını asırlarca çekmiştir. Tanzimat-ı beri de Avrupa medeniyetine iltihak etmek ihtiyacı ile, o buhranın muadilini çekmeye başlamıştır. Bunlardan evvelkisi memleketimizi yeni hayat ve değerler adına, ümmet devrinin millî şahsiyetsizliğine mahkûm etmek temayülünü güden irtica cereyanıdır. Diğer modern medeniyet uğrunda teknik beynelmileliyetin taklitçilik ve tatbikatı ile iktifa ederek kozmopolit şahsiyetsizliğe yol açan sahte asrîlik cereyanıdır. Öyleyse Türkiye'de bir hars buhranı vardır. "Millî harsî tezyif eden, millî itimadinefsi kıran" ve, "zahiren parlak bir asrîlik ve demokratlık boyası altında meydana çıktığı cihetle", kimse tarafından tenkidine cesaret edilemeyen "bu fikirler zehirleyici bir hava yaranmaktadır"¹. Fakat her ameliye, vaktiyle Fuad Köprülü'nün Alfred Fouillee'ye atfederek söylemiş olduğu gibi, bir nazariyenin mâkesi olduğundan, bu iki türlü sakat amelîyenin, yani irticaî ve sözde asrî cereyanların, temelinde de iki türlü sakat nazariye, iki aykırı ilim zihniyeti izlenebilir. Ümmet devri ile mütenasip ilim zihniyetinin timsâli iskolastik "k a r a k a p l ı k i t a p" zihniyetidir. Bu zihniyetin şiarı, formel otorite, formalist inkiyat ve taklitçiliktir. Sözde asrîlik devri ile mütenasip ilim zihniyetinin timsâli ise, "s a r ı k a p l ı, k i t a p" zihniyeti olarak vasıflandırılacak kompilasyonculuktur². İkisi de birbirini ile eş-değer sayılabilecek surette şekilperest, görenekçi, şahsiyetsiz, problemsiz ve. . . zira mefkûresizdir.

Filhakika ilim ne sadece formel bir metodoloji, formalist bir araştırma tekniği, ne de başkalarının araştırmalarıyla elde edilmiş bilgileri devşirip yayma faaliyeti değildir. İlim metod ve bilgi işi olduğu kadar, hatta ondan bile önce, "m a n e v î k ı y m e t l e r e k a r ş ı k u v v e t l i b i r a l â k a, d e r i n b i r i h t i r a s" işidir. O derecede ki Gökalp "bir gün. kalabalık bir mecliste bizde ilim hayatının inkişaf etmediğinden, hakikî mânasiyle âlimlerimiz bulunmadığından bahsedildiği bir sırada, bunun başlıca sebebi millî mefkûrenden mahrumiyettir" demiş ve şöyle ilâve

¹ Hayat Mecmuası, cilt III, sayı 63. Tanassur Hadisesi ve Hars Buhranı,

² Hayat Mecmuası, cilt III, sayı 56. Fikir Hayatımızdaki Durgunluk.

etmiştir: "Bir defa ruhlarımızda bu ateş yansın, onun feyzi memleketin muhtaç olduğu âlimleri de yetiştirecektir"³.

Metod ilmin âleti, araştırma ile elde edilmiş hakikatler metodlu çalışmanın müsbet neticeleri ise, o metodu hakikat uğurunda işletip verimlendirecek muharrik kuvvet "hakikat ve fazilet aşkıdır". "Hakikat ve fazilet aşkı bir cemiyette ne kadar kuvvetlenirse, o cemiyet de maddeten ve manen o kadar kuvvetli olur. Mamafih fasılasız sa'y, feragat, fedakârlık, tevazu ve samimiyet gibi çok insanî esaslara istinat eden liim ve ihtisas hayatına atılmak için büyük bir iradeye ve bilhassa millî ve insanî bir mefkureye malik olmak şarttır".

Böylece, Köprülü'ye göre, memleketimizdeki hars buhranının bertaraf edilmesi ferdî şuurla içtimaî hayat ve müesseselerin uygunluğunda olduğu gibi, herhangi bir sübjektiflikten kurtulup objektif bir intibaka erişilebildiği nisbette, mümkün olacaktır. Ancak, bu objektif intibak ne ümmet devrinin kara kaplı kitap kafası, ne de tanzimat devrinin sarı kaplı kitap kaidesi ile temin edilemez. Çünkü, ister kara kaplı kitap ister sarı kaplı kitap ile tezahür etsin, dinî yahut asrî medeniyet formülcülükleri birer müşahhas içtimaî ferdiyet olan harsî müessese ve değerlerin düşmanıdır. Bu sebeple ikisi de ilmin dayanmak mecburiyetinde olduğu manevî temel ve muhtevalı müeyyideleri bir yana atmaktadır. Ancak, hangi istikamette olursa olsun, "millî mazisini inkâr ve millî harsini istihfaf ederek yabancı harslerin propagandasını yapmak, müstemlekelerdeki mahkûm ve geri milletler arasından çıkan sahte ve iptidaî münevverlere has bir seciyedir. Bugünkü asrî millet, millî harsini ve millî şahsiyetini —ona beynelmilel bir kıymet verdirecek derecede— inkişaf ettirmiş olan millettir."⁴

Hasılı, hars ve medeniyet münasebeti ve o münasebetin marazı inhi-raflarını ifade eden hars buhranı meselesi, şuur ve iradenin tabii ve içtimaî çevresine intibakını tekeffül edecek ilmî objektivizm ölçüsü ile hallolunabilir. İlmî objektivizm ise, müspet ilim şuurunu ile mütenasip bir metodolojik davranış ve metodlu kavrayış sayesinde erişilebilecek bir kültür mertebesidir. Bu mertebeye fert ve cemiyeti ulaştıracak âmil, ferdî olduğu kadar içtimaî sübjektifliklerin de aşılmasına yarıyacak millî ve insanî mefkure kuvvetidir. Zira mefkure, herhangi bir sübjektifliği aşmağa delâlet edecek surette, şuurun ve şahsiyetin doğruluk, iyilik, güzellik gibi yüksek değerlere yönelmesidir. Böyle bir mefkure ile mücehhez olmayan ilmin ve ilim adamlığının ne millî, ne de insanî gerçeklerle hiçbir samimî ilgisi yoktur, ve olamaz. Bucins ilim ve ilimcilikhakikat ve hak adına irti-

³ Hayat Mecmuası, cilt III, sayı 54. İlim ve Mefkure.

⁴ Hayat Mecmuası, cilt III, sayı 63. Tanassur Hadisesi ve Hars Buhranı.

kâp edilmiş sahtekârlıktan başka bir şey değildir. "Kurunu vustanın fetva eminleri gibi esen rüzgârlara göre her gün, hattâ her dakika değişmeyi" marifet sanan bir madrabazlıktır⁵.

İlim ve ihtisasın mânası, harsî şuur ve insanî değerler nizamının hüküm sürmesindedir. Ancak o suretle fert hürriyet ve haysiyetini, cemiyet istiklâl ve şahsiyetini muhafaza edip geliştirebilir; ve "kalplerinde millî mefkûrenin mukaddes ateşi yanan gençler, sınırda nöbet bekleyen neferin ruhundaki feragatkâr hislerle vazifelerine sarıldıkları zamandır ki, muhtaç olduğumuz ilim adamlarına kavuşabiliriz"⁶.

* * *

Altmışınca yıldönümü vesilesiyle şerefine bir armağan hazırlamış ve bir tören tertip etmiş bulunduğumuz sayın Ord. Prof. Fuad Köprülü'nün ilmî hayat ve faaliyetinde temyiz edileceğine güvendiğim felsefi cepheyi böylece özetlemiş oluyorum. Yalnız, başlangıçta da belirttiğim gibi, burada felsefe tâbiri hakikî mânasıyla telâkki edilmelidir. Filozof, çıkış noktası muayyen bir ihtisas sahasına bağlı olmakla beraber, kavrayışı en geniş problemlere yönelerek onları yeni bir şekilde ifade etmeye cehdeden âlim olduğuna göre, Wittek'in dar bir saha ve meseleye sığmayacak derecede müstesna idrak ve ilmî dinamizmini işaret ettiği üstad için bu vasıf asla mübalâğalı farzedilemez. Onun yakın kültür tarihi devremize tutulacak en isabetli istikameti vermiş olan "ilmî doktrin ve metodolojisi kadar, vicdanını en yüksek millî ve insanî değerlerle teçhiz etmiş bulunan mefkuresine intibak edebilenler, ve ancak o kimseler, izhar eylediği temenniye fiilen cevaplandırabilecek ehliyet ve iktidarı haiz olabilirler.

Şüphesiz, Fuad Köprülü çapındaki insanlar her memleket için nadir mazhariyetlerdendir. Metod ve ilim cehitle kazanılır; mefkure vecidle kovalanır. Bunların hiçbiri şaheserler ibda ettiren olağanüstü zekâ, hele dehâyı telâfi ettiremez. Fakat hakikat ve hak uğurunda mücahede edenler, gözlerini semaya çevirmekten alıkonmamışlardır. Bu, bilâkis onların birinci vazifesidir. Büyük Mevlânâ Celâleddini Rumî'nin ebedî Mesnevî'sinde ihtar etmiş olduğu gibi, bulunduğu damdan göklere doğru pervaz eden güvercin, gerçi kanatlarının bahşettiği imkân nisbetinde havalanacaktır; fakat hiç değilse, evvelce durduğu yerde de kalmıyacaktır.

⁵ Hayat Mecmuası, cilt IV, sayı 79. Gençliğin Yolu.

⁶ Hayat Mecmuası, cilt III, sayı 54. İlim ve Mefkure.